

УДК 929:930(477.53)В.Жук

**УЧАСТЬ КРАЄЗНАВИЦІ ВІРИ ЖУК (1928-2008) У
ФУНДАМЕНТАЛЬНОМУ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ
ВИДАННІ «ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР.
ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ»**

Розкрито участь історикині-краєзнавиці Віри Жук (1928-2008) у роботі над полтавським томом «Історії міст і сіл Української РСР». Вчена самостійно і співавторстві підготувала 12 ґрунтовних статей про населені пункти області. Віра Жук та співробітники Полтавського обласного державного архіву розробили методику підготовки довідок до цього унікального видання. Вчена підбирала авторів – науковців, істориків, краєзнавців; вибирала ті села, які чимось відзначилися в історії; мобілізувала практично всіх полтавських істориків для участі в роботі по написанню довідок.

Ключові слова: Віра Жук, «Історії міст і сіл Української РСР. Полтавська область», історико-краєзнавчі дослідження, науково-пошукова робота.

З-поміж відомих українських істориків – вихідців із Полтавщини варто назвати архівістку, фахівчиню у сфері славістики, зокрема, болгаристики, краєзнавицю, глибоку знавця джерел, авторку багатьох наукових праць Віру Никанорівну Жук (1928-2008). Внесок Віри Жук у розвиток сучасної вітчизняної історичної науки, зокрема – болгаристики та регіоналістики, важко переоцінити. Віра Жук після Льва Падалки, Іван Павловського, Миколи Арандаренка, Василя Бучневича та інших продовжила закладені традиції дослідження історичного краєзнавства Полтавщини. Її ім'я золотими літерами вписано в історичну регіоналістику Полтавщини.

Праці Віри Никанорівни сприяють збереженню історичної пам'яті та ідентичності багатьох етносів. Висновки В.Н. Жук у галузі давньої історії України є величезним здобутком української науки. Їй належить пріоритет залучення у науковий обіг багатьох фактів з давньої та середньовічної історії України, що значно збагачує наше минуле.

Як досвідченого знавця архівних джерел, Віру Никанорівну залучили до створення полтавського тому фундаментальної 26-томної «Історії міст і сіл

Української РСР. Полтавська область» (1967 р.) [1] та «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» (1972 р.) [2] на громадських засадах. Для цих унікальних видань В.Н. Жук підготувала нариси із минулого міст, сіл, селищ міського типу. Нині в історичній науці України гостро стоїть питання про перевидання цієї фундаментної праці. Це потребує великих зусиль щодо згуртування роботи істориків-краєзнавців на державному та місцевому рівнях.

Метою даної статті є дослідити внесок Віри Жук у підготовку полтавського тому фундаментальної 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР», з'ясувати ступінь її участі в цьому проекті, яка виявилася у підготовці ґрунтовних довідок та залученні зусиль місцевих краєзнавців до пошукової історико-краєзнавчої роботи.

Думка про написання «Історії міст і сіл Української РСР» народилася ще на початку 60-х років серед науковців, краєзнавців, учителів, співробітників архівних установ [3, с. 40]. 29 травня 1962 року була підписана постанова ЦК КПУ № 16/18-3 «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР». Це була перша фундаментальна історична праця, кожний том якої висвітлював історію населених пунктів окремих областей України, а їх на той час налічувалося майже 40 тисяч [4, с. 88].

У процесі роботи над цим важливим енциклопедичним виданням, що публікувався вперше, місцевими істориками, архівістами, краєзнавцями було зібрано багатий матеріал. Важливе місце у збиранні матеріалів для написання нарисів про міста і села належало обласним державним архівам, музеям, краєзнавчим науково-дослідним установам. Неабияку роль у цьому зіграли і наукові бібліотеки, де найбільш повно зосереджено краєзнавчу літературу. Очолювала цю роботу Державна історична бібліотека України, яка спільно з Інститутом історії АН України розробила методичні рекомендації щодо організації роботи обласних бібліотек з надання допомоги авторам «Історії міст і сіл...», роботу архівістів очолював на міністерському рівні О.Г. Мітюков.

Полтавську обласну редколегію «Історії міст і сіл Української РСР» було створено згідно з постановою бюро Полтавського обкому КП України від 18 червня 1962 року. Спершу до її складу увійшло 11 чоловік – працівників партійних і радянських органів, викладачів вузів Полтави, інших установ, в тому числі й облдержархіву. Обласна редколегія організувала виявлення і взяття на картковий облік документальних матеріалів і друкованих джерел в облдержархіві, партархіві Полтавського обкому КПУ, обласній бібліотеці імені І.П. Котляревського, краєзнавчому музеї. Працівники архіву, в тому числі і В.Н. Жук склали списки населених пунктів та залізничних станцій області, список друкованих джерел про Полтавщину.

У липні 1962 року були створені районні комісії по збиранню матеріалів для «Історії міст і сіл Української РСР» та сільські робочі групи. В лютому 1963 року було створено також і дві обласні редакційні колегії по написанню «Історії міст і сіл Української РСР» по Полтавській області. Протягом 1963 року надійшли перші матеріали з 3-х районів, зібрані за анкетами-довідками. Секретарями обласних редколегій були працівники архіву, і ці матеріали почали концентрувались в архіві. Як зазначала В.Н. Жук, перші зібрані редколегією матеріали були написані на низькому науковому рівні, здебільшого на основі спогадів, без глибокого використання архівних матеріалів та друкованих джерел. Усі ж окремі питання – географічне положення населеного пункту, деякі економіко-статистичні дані сучасного стану населеного пункту та відомості про кращих людей села могли бути використані в роботі [5, с. 54].

Існування двох обласних (промислової і сільської) редколегій гальмувало роботу, не давало можливості зосередити працю редакційної колегії тому в одному місці. За спільною постановою бюро сільського та промислового обкомів КПУ від 23 березня 1963 року було створено об'єднану Полтавську обласну редколегію. До її складу входило 18 осіб – І.Т. Буланій – секретар обкому КПУ (голова редколегії), Г.С. Бардик – голова товариства «Знання» у Полтаві (заступник голови редколегії), О.А. Бевзо –

старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР; П.Х. Білий – викладач Полтавського кооперативного інституту, В.М. Вербицька – бібліотекар-бібліограф Полтавської обласної бібліотеки імені І.П. Котляревського, І.Н. Гальчук – інструктор обкому КПУ (відповідальний секретар редколегії), С.О. Данішев – викладач Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, П.Н. Ємець – завідувач партархівом, В.Н.Жук – старший науковий працівник Полтавського облдержархіву (заступник відповідального секретаря), Р.Г. Костюк – редактор, Г.І. Кулик – викладач Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, І.Ю. Легенький – співробітник Полтавського інституту вдосконалення кваліфікації вчителів, А.Г. Момонт – директор Полтавського облдержархіву, І.А. Олещенко – викладач Полтавського сільськогосподарського інституту, М.С. Пліш – завідувач відділу у газеті «Зоря Полтавщини, О.Х. Соколовський – викладач Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, О.А. Тарасенко – літературний редактор газети «Зоря Полтавщина», Н.С. Яворська – завідувач відділу у «Зорі Полтавщини».

Обласна редколегія значною мірою оновила склад робочих груп, виділила із спеціалістів-істориків Полтави кваліфікованих авторів для написання нарисів та закріпила за окремими нарисами одного-двох місцевих істориків або ентузіастів-краєзнавців.

За спогадами відповідального секретаря полтавського тому «Історії міст і сіл УРСР» Івана Гальчука, Віра Жук була єдиною із членів редакційної колегії, яка мала відповідну базову освіту історика-архівіста та досвід безпосередньої роботи з архівними документами. Вона була професіоналом високого класу. Віра Жук підбирала дослідників, добре знала місцевих авторів, які готували історичні довідки для тому. При цьому вона дбала про те, щоб не пропустити ім'я жодного автора нарисів. Зокрема, вона рекомендувала дослідника-аматора з Миргорода М. Аббасова і вчителя-

історика Г. Хміля з с. Хомутець Миргородського району, які підготували блискучі історичні довідки.

Перед безпосереднім дослідженням документальних матеріалів, архівні працівники, ретельно проаналізували історію адміністративно-територіальних змін, підготували довідки, склали списки населених пунктів Полтавської області із зазначенням їх перейменувань. Потім ці списки використано різними авторами нарисів та іншими дослідниками під час роботи над документальним матеріалом. Зокрема, безпосередньо начальник відділу В.Н. Жук і старший науковий співробітник Полтавського обласного державного архіву З.М. Суховська підготували такі довідки, у яких було зафіксовано адміністративно-територіальні зміни на Полтавщині з 1654 року і до 1960-х років [6, с. 32].

В.Н. Жук та співробітники Полтавського обласного державного архіву розробили методику підготовки довідок до унікального видання «Історія міст і сіл УРСР. Полтавська область». Невеликий колектив почав, передусім, із списку населених пунктів і залізничних станцій та списків опублікованих і архівних джерел про міста і села Полтавщини, які зберігалися в архіві і за його межами, потім працівники архіву здійснили перегляд і взяли на картковий огляд всі документи і свідчення з даної теми у своєму сховищі, пізніше – в архівах і бібліотеках Москви, Ленінграда, Києва, Харкова та інших міст. З виявлених документів і статей в газетах і журналах знімалися машинописні, фотокопії, які концентрувалися в обласному архіві.

Велику увагу В.Н. Жук та архівісти Полтави надавали спогадам старожилів, учасників, очевидців подій, ветеранів війни та праці. Віру Никанорівну неодноразово відряджали у населені пункти Полтавщини, де вона ретельно і скрупульозно збирала свідчення, архівні документи, старовинні фото, матеріали сільських народних музеїв тощо. Свідчення про нові матеріали систематично подавалися в редколегію тому по Полтавській області.

Щоб всі зібрані матеріали могли широко і всебічно використані з науковою метою, необхідно було відразу ж після закінчення роботи над томами сконцентрувати в облдержархівах, правильно систематизувати, описати, якнайповніше розкрити їхній зміст. Полтавська область однією з перших завершила роботу над своїм томом і сконцентрувала в облдержархіві матеріали обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» [5, с. 54-55].

До праці «Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область» Віра Никанорівна підготувала (самостійно і співавторстві) 12 ґрунтовних статей про населені пункти області – Великі Будища, Великі Кринки, Глобине, Градизьк, Диканька, Ковалівка, Комишня, Куликівка, Манжелія, Нові Санжари, Піщане, Федорівка. Історичні довідки про ці населені пункти ґрунтуються на залученні архівних та опублікованих джерел, свідчень очевидців подій та відзначаються аналітичним осмисленням фактів. Незважаючи на те, що написані розвідки із залученням марксистсько-ленінської ідеології, вони не втрачають актуальність і нині, адже містять цінний фактичний матеріал та висновки.

До тому «Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область» Віра Никанорівна підготувала у співавторстві історичну розвідку про село Жовнине. Така наукова розвідка, вірогідно, не була випадковою. У роки радянсько-німецької війни 1941-1945 років у Жовниному переховувалася від вивезення на примусові роботи до Німеччини рідна сестра Віри Жук Ольга Никанорівна. З тією родиною, в якій жила Ольга Никанорівна, склалися дружні, майже родинні відносини. До останніх років життя сестри відвідували Жовнине, допомагали родині рятівників, привозили гостинці тощо.

У полтавському томі «Історії міст і сіл Української РСР» вміщено 58 нарисів – про всі міста, найвизначніші селища міського типу і села та історико-економічний нарис про область; 25 довідок – економічних характеристик районів та 347 довідок про села – центри сільських Рад. Це

становило лише частину того матеріалу, що його було зібрано великою групою авторів і членів робочих груп у процесі готування тома.

Після завершення підготовки тому «Історії міст і сіл Української РСР. Полтавська область» усі матеріали було передано до облдержархіву. Там В.Н. Жук та інші співробітники архіву ці матеріали розібрали, всі справи, які становили собою цінність, було впорядковано, описано і підшито. Таким чином було сформовано 850 справ з усіх документальних матеріалів та понад 70 папок фотоілюстрацій.

В.Н. Жук зауважувала, що матеріали обласної редколегії було систематизовано на кулька груп: першу групу утворили безпосередньо матеріали про роботу самої редколегії (1962-1968 рр.). Тут – постанови і методичні вказівки Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР», постанови (копії) бюро Полтавських промислового та сільського обкомів і єдиного Полтавського обкому КПУ про створення обласної редколегії та підготовку до друку тому, протоколи засідань обласної редколегії, плани, звіти, доповідні записки тощо.

До другої групи увійшли матеріали про адміністративно-територіальний поділ Полтавщини та джерела про Полтавщину, копії документів, спогади і інші документи, підготовлені чи зібрані редколегією в процесі роботи. Тут – рішення Полтавського облвиконкому про перейменування і укрупнення населених пунктів, зміни в адміністративно-територіальному поділі, алфавітні списки населених пунктів області, відомості про кількість населених пунктів і залізничних станцій тощо. Серед матеріалів цієї групи є цікаві спогади, замітки, вирізки з газет, відомості про перебування на Полтавщині видатних людей та інформація про важливі події.

Третя група – це матеріали про передовиків сільського господарства області (1961-1966 рр.). Сюди включено «Золоті книги кукурудзаводів» (1961, 1963 рр.), матеріали про трудові досягнення передовиків Полтавської області та місцевих районів.

У четвертій групі сконцентровано зібрані редколегією матеріали про окремі населені пункти та область. Там історико-економічні нариси про Полтавську область, анкети-довідки, нариси та довідки про кожен окремий населений пункт. Хоча вони надійшли вже у 1969 році, коли редколегія закінчила свою роботу, але були прилучені до матеріалів редколегії, щоб майбутні покоління дослідників знали про них.

П'яту групу становлять ілюстрації, зібрані для тома «Історії міст і сіл Української РСР».

У межах кожної групи всі джерела систематизовані в такому порядку: документи першої і другої груп подано за роками, а в межах років – за значенням. Документи третьої групи в основному систематизовано так само, але матеріали про трудові досягнення передовиків і трудові рапорти – по районах у алфавітному порядку. В документах четвертої групи на першому місці стоять історичні нариси про Полтавську область і Полтаву, статті, довідки та інші матеріали про них, далі йдуть матеріали про всі інші населені пункти, які систематизуються за назвами населених пунктів у алфавітному порядку. Матеріали п'ятої групи (фотоілюстрації) систематизовані наступним чином: спершу йдуть фотоілюстрації, що стосуються всієї області: карти, плани міст, далі про м. Полтаву, райони в алфавітному порядку.

Після цього розібрані і систематизовані матеріали передали в лабораторію, де їх підшили, пронумерували аркуші. Потім основний упорядник фонду склав його опис, куди заніс усі справи, систематизовані по п'яти розділах [5, с. 54-55].

Ці матеріали мають велике значення для дослідження історії Полтавщини, тому Віра Жук зробила все можливе, щоб вони були збережені, систематизовані і служили наступним поколінням дослідників рідного краю.

Таким чином, Віра Жук брала активну участь у підготовці полтавського тому «Історія міст і сіл УРСР». Її робота полягала у наступному: підбирала авторів – науковців, істориків, філософів; вибирала ті села, які чимось відзначилися в історії, щоб включити їх до тому; мобілізувала практично всіх

полтавських істориків для участі в роботі по написанню історичних довідок; їздила в центральні архіви для збирання матеріалів; закликала людей по радіо надавати важливу інформацію для тому; з матеріалу, не включеного до полтавського тому, сформувала відповідний фонд у Полтавському облдержархіві.

Іван Гальчук пригадує, що всі працювали дружно і злагоджено, було сформовано справжній колектив однодумців і ентузіастів своєї справи. Непорозуміння, образи, уособиці залишилися поза роботою. Він пригадує, що з Вірою Жук працювати було легко, вона була фаховим істориком і прекрасною людиною.

Робота над полтавським томом «Історія міст і сіл УРСР» тривала 5 років (1962-1967 рр.). Всі викладачі і науковці, які брали участь у підготовці тому працювали безкоштовно, на громадських засадах. Про свою виконану наукову роботу вони звітували на кафедрах, відділах тощо.

Полтавський том «Історія міст і сіл УРСР» з'явився у грудні 1967 року і його вихід було приурочено 50-річчю проголошення радянської влади в Україні.

Підготовка полтавського тому «Історії міст і сіл УРСР» – це був подвиг місцевих науковців, краєзнавців, дослідників-аматорів, які створили нерукотворний пам'ятник своєму народові. «Історія міст і сіл УРСР. Полтавська область» – найповніший на сьогоднішній день літопис населених пунктів Полтавщини. В ній показано історичний розвиток міст і сіл з найдавніших часів до 1960-х років. Вперше за свою багатовікову історію майже всі міста і більшість селищ міського типу, а також значна кількість сіл одержали свою, так би мовити, наукову біографію.

Авторському колективу в процесі підготовки видання довелося йти новими шляхами, піднімати майже недосліджену наукову цілину і бути фактично першопрохідником у цій галузі історичної науки. Тому, на жаль, у томах є недоліки, що притаманні були в той час всій історичній науці. За словами академіка П.Т. Тронька, «не завжди ми вміли уникати в книгах

схематизму, одноманітності, загальних декларативних фраз, зробити належний правдивий науковий аналіз і узагальнення. Мало місце лакування дійсності, пропуски «незручних» з ідеологічного погляду сюжетів, фактичні помилки. Але, в цілому, спираючись на кращі традиції історичного краєзнавства, «Історія міст і сіл Української РСР» ґрунтовно узагальнює і розвиває попередні досягнення в цій справі. Водночас вона знаменує собою період від вибіркового вивчення історії окремих населених пунктів до розробки історії міст і сіл у межах великих регіонів. Ця праця започаткувала новий напрям у вітчизняній історіографії. Значення цієї праці полягає і в тому, що в процесі її підготовки до першовитоків своєї історії прилучились десятки тисяч аматорів-дослідників, шанувальників своєї минувшини – цьому немає ціни. Вона дала могутній поштовх розвитку краєзнавчого руху в Україні, сприяла розповсюдженню знань серед населення про рідний край, його історію, традиції, культуру, значно підвищила інтерес до пізнання і вивчення історії народу» [3, с. 42].

Сьогодні, коли змінилася суспільно-політична ситуація, зазнали змін методологічні принципи історичної науки можемо вказати на певні структурні недоліки нарису, окремі фактичні неточності полтавського тому «Історії міст і сіл УРСР», його значну ідеологічну навантаженість тощо. Залучення до наукового обігу окремих фактів, суджень, висновків можливе лише за умови їх верифікації за іншими історичними джерелами. Незважаючи на це, підготовка і видання багатотомної «Історії міст і сіл УРСР» дала могутній поштовх до розвитку краєзнавства, його наукових і громадських форм. Неможливо переоцінити її значення, адже видання є достойним пам'ятником історії талановитого українського народу.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 25 лютого 1975 р. В.Н. Жук за ґрунтовну участь у виданні полтавського тому «Історії міст і сіл УРСР», а також за виконання обов'язків заступника відповідального секретаря редакційної колегії було присвоєно почесне звання «Заслужений працівник культури Української РСР».

На превеликий жаль моральне задоволення від добре зробленої копіткої роботи було затьмарене заздрощами недоброзичливців, які Вірі Никанорівні нерідко доводилося відчувати в житті. У листі до знайомої Ніни Степанівни Кірдоде у Москву від 9 грудня 1984 року вона писала: «На гіркому досвіді я знаю, як мене обливали брудом після виходу у світ нашого тому «Історії міст і сіл Української РСР. Полтавська область», писали у всесильні інстанції, аж до ЦК Компартії України якісь негідники, з якими я ніколи не була знайома» [7, арк. 6].

У листі від 30 жовтня 1991 року до відомого українського історика-джерелознавця і архівіста Івана Лукича Бутича Віра Жук зазначала: «Роботу над «Історією міст і сіл» я пам'ятатиму до кінця свого життя, дійсно. Тоді, після виходу в світ книги, над якою я працювала задаром (мені видали 90 крб. премії, якої не вистачило розрахуватися з машиністкою за передрук всіх нарисів), маючи 72 крб. зарплати (а з вирахунком усіх податків і того значно менше), зазначений вище час, не маючи ні вихідних, ні відпусток, на мене посипалося стільки кляуз від різних заздрісних «добродійників» в усі інстанції (від редакцій газет і журналів, починаючи, ЦК та КДБ), що я відписувала на них десятків років. Виправдовувалася, що я не «аферист» від науки, що я не крада чужих робіт, не усувала від роботи інших авторів, а, навпаки, дописувала собі в співавтори усіх, хто дав мені хоч пару якихось рядків. Після цього, не лише від цих кляуз, а й внаслідок інших дій (про які тільки тепер стали відкрито писати) я перенесла параліч і більше п'яти років працювала напівсліпою» [8, арк. 97].

Незважаючи на такі складні обставини життя, Віра Никанорівна жодного разу не схибила, не скаржилася, мужньо витримувала напади критиків. Вона завжди поводи́ла себе гідно і мужньо, демонструвала приклади справжньої витримки та шляхетності. Тяжкі обставини життя і негативне ставлення недоброзичливців спонукало вчену до самовдосконалення.

Отже, вагомий вклад Віри Жук у підготовку і видання полтавського тому «Історії міст і сіл УРСР» не викликає сумнівів. Для багатьох колег-архівістів та

істориків-дослідників Віра Жук залишається беззаперечним авторитетом. Вона вражала оточуючих своїми енциклопедичними знаннями, працездатністю, дисциплінованістю, вимогливістю, високою фаховістю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. К. : Головна ред-я УРЕ АН УРСР, 1967. 1028 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область. К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. 788 с.
3. Тронько П. «Історія міст і сіл України»: досвід і нагальні проблеми видання / П. Тронько // Краєзнавство. К., 2009. № 3-4. С.40-42.
4. Петренко І.М. Історик Віра Жук (1928-2008): життя, віддане науці. Київ: МІЛЕНІУМ, 2017. 516 с.
5. Жук В.Н. Упорядкування документальних матеріалів Полтавської обласної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» / В. Н. Жук // Архіви України. 1969. № 6. С.53-57.
6. Тронько П.Т. Летопись дружбы и братства (Из опыта создания «Истории городов и сел Украинской ССР в 26-ти т.) / П. Т. Тронько. К. : Наукова думка, 1981. 128 с.
7. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. 9164, оп.1, спр.132.
8. ДАПО. Ф. 9164, оп.1, спр.172.

Iryna Petrenko

PARTICIPATE HISTORIAN VIRAZHUK (1928-2008) IN THE FUNDAMENTAL ENCYCLOPEDICAL EDITION «THE HISTORY OF CITIES AND VILLAGES OF THE UKRAINIAN SSR. POLTAVA REGION»

The participation of historian-specialist in local history Vira Zhuk (1928-2008) in the work on the Poltava tom of «The history of Cities and Villages of the Ukrainian SSR» was analyzed. The scientist independently and co-authored 12 solid articles about the settlements of the region. Vira Zhuk and the employees of the Poltava Regional State Archive have developed a methodology for preparing references to this unique edition. Scientist selected authors – scholars, historians, specialist in local history; chose the villages that somehow differed in history; mobilized almost all Poltava historians to participate in the work on the writing of certificates.

Key words: Vira Zhuk, «The history of Cities and Villages of the Ukrainian SSR. Poltava region», historical and local lore research, scientific research work.